

Elwira Wilczyńska, Aleksandra Pawłowska, Michał Dudek,
Vitaliy Krupin, Łukasz Komorowski

Pięć debat na pięćdziesięciolecie Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk – relacja młodych badaczy

Five Debates for the Fiftieth Anniversary of the Institute of Rural
and Agricultural Development of the Polish Academy of Sciences –
Report by the Young Scholars

Zmieniająca się ciągle rzeczywistość społeczno-gospodarcza wiąże się z nieustannym narastaniem różnorodnych problemów i wyzwań. Zjawiska te w poszczególnych okresach są przedmiotem analiz naukowych i eksperckich, wywołując niejednokrotnie głęboki rezonans w debacie publicznej. W ciągu ostatnich dziesięcioleci w Polsce wśród takich procesów sytuowały się niewątpliwie liczne kwestie rolnicze i wiejskie, skupiające na sobie uwagę uczonych wielu dyscyplin, polityków, twórców kultury, przedstawicieli sektora pozarządowego i mediów. Wychodziły one ze zbioru zagadnień „właściwych dla specjalistów”, stając się przedmiotem dyskusji przybierających szerszy czy nawet wręcz ogólnonarodowy wymiar. Dla przykładu, od czasu przełomu

Dr Elwira Wilczyńska, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Socjologii Wsi, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: ewilczyńska@irwirpan.waw.pl, ORCID: 0000-0001-9736-4764; **dr Aleksandra Pawłowska**, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Integracji Europejskiej, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: apawłowska@irwirpan.waw.pl, ORCID: 0000-0001-8964-3624; **dr Michał Dudek**, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Integracji Europejskiej, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: mdudek@irwirpan.waw.pl, ORCID: 0000-0002-6977-8561; **dr Vitaliy Krupin**, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Modelowania Ekonomicznego, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: vkrupin@irwirpan.waw.pl, ORCID: 0000-0002-7388-6813; **mgr Łukasz Komorowski**, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Ekonomii Wsi, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: lkomorowski@irwirpan.waw.pl, ORCID: 0000-0001-9287-719X.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

lat 80. i 90. ubiegłego wieku takiego charakteru nabierał spór wokół przebiegu i ocen efektów transformacji rolnictwa uspołecznionego czy skutków kryzysu dochodowego i zadłużeniowego rolników (Śpiewak 2000). W kolejnych latach burzliwe polemiki towarzyszyły m.in. akcesji „rolniczej i wiejskiej” Polski do Unii Europejskiej (UE), wyborowi optymalnej polityki rozwoju regionalnego pomiędzy wariantem polaryzacyjno-dyfuzyjnym a zrównoważonym (Churski 2014; Stanny 2013; Gorzelak 2009) czy postrzeganiu – często nieoczywistych – konsekwencji chłopskiej tożsamości naszego społeczeństwa (Kata 2020; Wiślicz 2019; Bukraba-Rylska 2014; Kaleta 2013; Wasilewski 2002). Wspomniane tematy oraz inne doniosłe zagadnienia odnoszące się do rolnictwa i obszarów wiejskich od samego początku, czyli od 1971 r. znajdują się w centrum zainteresowań Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. Zaznaczając swój „naukowy głos”, Instytut zyskał, a następnie ugruntował status czołowego ośrodka naukowego w swojej dziedzinie w Polsce. Z tego powodu obchodząc w 2021 r. jubileusz pięćdziesięciolecia swojego funkcjonowania oraz realizując założenia programu badawczego na lata 2021–2024 dotyczącego społecznej i ekonomicznej żywotności polskiej wsi w warunkach europejskiej „zielonej” transformacji, IRWiR PAN zainicjował dyskusję o wpływie wsi i rolnictwa na współczesność i przyszłość naszego kraju zatytułowaną „Pięć debat na 50-lecie IRWiR PAN”.

Pierwsza z serii debat koncentrowała się na znaczeniu w Polsce wiejskiego i agrarnego dziedzictwa historycznego. Wydarzenie to odbyło się 4 października 2021 r. pod nazwą „W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości”. Do wzięcia udziału w dyskusji zaproszono autorów trzech wydanych w ostatnim czasie książek poświęconych badaniu wpływu historycznych doświadczeń chłopskiej większości społeczeństwa polskiego na obecny kształt społeczno-kulturowej rzeczywistości: Marię Halamską¹, autorkę wyróżnionej Nagrodą Historyczną „Polityki” monografii pt. *Wieś polska 1918–2018. W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości*, Kacpra Pobłockiego², autora szeroko dyskutowanego *Chamstwa* oraz Adama Leszczyńskiego³, autora *Ludowej historii Polski*, który jednak ze względu na splot okoliczności pandemicznych i problemów technicznych nie mógł wziąć udziału w debacie. Przedstawione w jego publikacji tezy były jednak pewnym punktem odniesienia dla dwojga pozostałych panelistów. Debatę poprowadził Stanisław Obirek⁴, który otwierając spotkanie, zwrócił uwagę na nowatorski charakter prezentowanych książek inicjujących

¹ Prof. dr hab. Maria Halamska jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN i kierownikiem Zakładu Socjologii Wsi.

² Dr hab. Kacper Pobłocki jest pracownikiem naukowym Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG) Uniwersytetu Warszawskiego.

³ Dr hab. Adam Leszczyński jest pracownikiem naukowym i profesorem Uniwersytetu SWPS.

⁴ Prof. dr hab. Stanisław Obirek jest pracownikiem naukowym Ośrodka Studiów Amerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego.

na gruncie polskim dyskusję na tematy postkolonialne i proponujących refleksję nad grupami podporządkowanymi.

W nawiązaniu do tytułu trzytomowej monografii *Ciągłość i zmiana*, wydanej przez IRWiR PAN, paneliści w swoich rozważaniach poruszali się na osi wyznaczonej z jednej strony przez ciągłość pewnych struktur, a z drugiej przez zachodzące nieustannie zmiany. Halamska zrekonstruowała przebieg zmian, jakie zaszły w ciągu stu lat funkcjonowania odrodzonego państwa polskiego, zwracając uwagę na ich złożoną dynamikę i wielopłaszczyznowość. Z kolei Pobłocki operował szerszą perspektywą chronologiczną, sięgając w swojej analizie przemian wsi pańszczyźnianej do XVI w. Obydwoje dyskutanci podkreślili trwałość funkcjonującego w polskim społeczeństwie społeczno-kulturowego porządku, którego źródła tkwią w pańszczyźnie i który oparty jest na dominacji jednej klasy i podległości drugiej oraz na paternalizmie i klientelizmie. Co ważne, porządek ten nie jest charakterystyczny wyłącznie dla społeczności wiejskich, stanowi bowiem ogólną właściwość społeczeństwa polskiego. Istotną jego cechą, ukształtowaną na podłożu wspomnianego podziału na panów i podporządkowanych, a poddaną szczegółowej analizie przez Pobłockiego, jest przemoc stosowana w różnych sytuacjach życia codziennego, zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej, a także w różnych wymiarach – jako przemoc fizyczna oraz symboliczna. Odnosząc się do książki Leszczyńskiego, Halamska zwróciła uwagę na funkcjonowanie trójczłonowej struktury, która tę przemoc wykorzystuje i jednocześnie prowadzi do jej stosowania. Jest to triada ideowo-instytucjonalna, na którą składają się nacjonalizm, antysemityzm i ludowy katolicyzm. Każdy z tych elementów kształtuje postawy polskiego społeczeństwa, choć w różnych okresach historycznych z różnym natężeniem.

W dyskusji nad źródłami teraźniejszości paneliści przedstawili perspektywę długiego trwania porządku społeczno-kulturowego. Na tle opisywanych przez nich zmian zachodzących na wsi polskiej ujawniła się również niezmiennosc pewnych wzorców i trwałość warunkujących je czynników, które wciąż kształtują i będą kształtować rzeczywistość społeczno-kulturową. Tym samym debata ta stała się punktem wyjścia do podjęcia bardziej szczegółowych rozważań nad wkładem wsi i rolnictwa we współczesne oblicze kraju.

Pytanie o zakorzenienie i ocenę wprowadzanych rozwiązań instytucjonalnych pojawiało się często w wielu momentach ważnych dla historii kraju. Ostatnie znaczące przeobrażenia systemowe związane z transformacją systemową i integracją europejską w kontekście występujących tendencji do kontestowania kształtowanego w Polsce od kilkunastu lat porządku przyniosły wątpliwości odnośnie do trwałości oraz skuteczności wdrożonych dotychczas zmian. Temu wątkowi poświęcona była druga debata pt. „Zmiany jakości rządzenia w Polsce”, która odbyła się 28 marca 2022 r., a więc już w zupełnie odmiennej rzeczywistości

geopolitycznej, związanej z napaścią Rosji na Ukrainę. Do dyskusji na temat kondycji państwa w odniesieniu do oceny jakości ładu politycznego, społecznego i ekonomicznego zostali zaproszeni: Jerzy Hausner⁵, Andrzej Rychard⁶ i Dorota Zmarzłak⁷. Podwójną rolę panelisty i prowadzącego w tym wydarzeniu odgrywał zaś Jerzy Wilkin⁸. Motywacją do podjęcia tego tematu było obserwowane w ostatnim czasie wyraźne pogorszenie jakości rządzenia w Polsce, co odnotowane zostało również przez uznane instytucje międzynarodowe. Ta tendencja w oczywisty sposób zagraża rozwojowi naszego kraju, w tym również mieszkańcom wsi. Według raportu Freedom House Polska została uznana za kraj, w którym w latach 2017–2021 tempo destrukcji podstaw demokracji było najsilniejsze (Csaky 2021). Jedynie w wymiarze dotyczącym społeczeństwa obywatelskiego sytuacja nie uległa pogorszeniu.

Jak określił to Wilkin, Polska znalazła się na ścieżce „regresywnej transformacji instytucjonalnej”, czyli pogarszania instytucjonalnych podstaw funkcjonowania państwa. Wśród strukturalnych słabości naszego kraju Hausner wymienił zaś m.in.: interwencję rządu w mechanizm rynkowy prowadzącą do gospodarczego etatyzmu, podważanie ekonomicznej wiarygodności państwa czy też partyjne podporządkowanie instytucji publicznych, w tym sądownictwa i mediów publicznych. Niezbędne są więc instytucjonalne rozwiązania ograniczające „imperialne tendencje” polegające na ekspansji władzy państwowej, która dokonuje się kosztem radykalnego ograniczenia potencjału rozwojowego i stworzenia podstaw do głębokich podziałów i ostrych konfliktów.

Dobrze rządzone państwo, odpowiadające standardom *good governance*, cechuje współrządzenie i współzarządzanie oparte na zasadach subsydiarności (pomocniczości). Jest to pewien wzorzec, do którego dążenie Zmarzłak określiła jako codzienny, pochłaniający proces balansowania między pracą tzw. infrastrukturalną, rzeczywistą a budowaniem zaangażowania obywateli. Podstawą dobrego rządzenia są reguły, ponieważ jeżeli ich nie ma, to – jak wskazał Hausner – nie tylko można wszystko, ale też wszystko jest uznaniowe, wszystko może zostać podważone i tak naprawdę nic nie jest trwałe. Z kolei Rychard zwrócił tutaj uwagę na problem utożsamiania instytucji z normami i wartościami, a nie z interesami. Rosyjska agresja na Ukrainę w dramatyczny wręcz sposób uświadomiła jednak, że transformacja

⁵ Prof. dr hab. Jerzy Hausner jest przewodniczącym Rady Programowej Open Eyes Economy Summit oraz Rady Fundacji Gospodarki i Administracji Publicznej.

⁶ Prof. dr hab. Andrzej Rychard jest dyrektorem Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i przewodniczącym Rady Fundacji im. Stefana Batorego.

⁷ Dorota Zmarzłak jest wójtem gminy Izabelin.

⁸ Prof. dr hab. Jerzy Wilkin jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, członkiem rzeczywistym PAN oraz przewodniczącym Rady Fundacji na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa.

energetyczna i związany z nią Europejski Zielony Ład (EZŁ), to nie tylko kwestia realizacji wartości, lecz także interesu bezpieczeństwa narodowego.

Zwieńczeniem całej debaty były przywołane przez Wilkina słowa Timothy'ego Snydera, który pisał, że to instytucje pomagają nam zachować przyzwoitość, ale potrzebują one naszej pomocy. Instytucje nie zdołają same się obronić. Jeżeli nie będziemy chronić każdej z nich od samego początku, to runą jedna po drugiej (Snyder 2017). Dlatego pewnym przesłaniem wysuniętym na koniec dyskusji był apel o docenienie instytucji, ale też o zaangażowanie i aktywność na rzecz ich obrony.

Potrzeba aktywnego współkształtowania mechanizmów instytucjonalnych wybrzmiała szczególnie w odniesieniu do polityki rolnej i wiejskiej podczas trzeciej debaty zatytułowanej „WPR 2030 – co dalej z polskim rolnictwem?”, która odbyła się 23 maja 2022 r. Wzięli w niej udział: Walenty Poczta⁹, Jerzy Plewa¹⁰, Rafał Mładanowicz¹¹ i Grzegorz Brodziak¹², a dyskusję moderował Mirosław Drygas¹³. Z jednej strony kontekst do wymiany poglądów między uczestnikami jubileuszowej debaty tworzyły: krajowy Plan Strategiczny Wspólnej Polityki Rolnej (PS WPR), Krajowy Plan Odbudowy i Zwiększania Odporności (KPO) oraz założenia EZŁ. Z drugiej zaś strony uczestnicy zastanawiali się nad wyzwaniem dla rolnictwa i polityki rolnej związanymi z napaścią Rosji na Ukrainę, wzrostem cen produktów rolnych, a w konsekwencji będącym na horyzoncie światowym kryzysem żywnościowym. Pytanie, wobec którego stanęli dyskutanci, dotyczyło właśnie przyszłego kształtu WPR i możliwości zapewnienia rolnikom przez tę politykę warunków funkcjonowania w trudnych czasach.

W opinii Mładanowicza Wspólna Polityka Rolna nie do końca jest „wspólna” i cechują ją znaczne rozbieżności. Jego zdaniem za taki stan rzeczy odpowiadają przede wszystkim rządy krajowe, które nie konsultują w dostatecznym stopniu poszczególnych rozwiązań z interesariuszami, np. z młodymi rolnikami, czego przykładem jest zbyt szybkie wprowadzanie EZŁ. Z kolei Brodziak zaznaczył, że WPR dyskryminuje duże gospodarstwa rolne, a to właśnie takie podmioty – zwłaszcza w warunkach rozdrobnionego polskiego rolnictwa i jego ogólnego zapóźnienia technologicznego – mają potencjał wiedzy, organizacji, kapitału finansowego, aby sprostać wyzwaniom bezpieczeństwa żywnościowego, energetycznego i środowiskowo-klimatycznego. Odnosząc się do wspomnianych zagadnień, Poczta przywołał wyniki

⁹ Prof. dr hab. Walenty Poczta jest dziekanem Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu i kierownikiem Katedry Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie.

¹⁰ Dr inż. Jerzy Plewa jest ekspertem Team Europe.

¹¹ Rafał Mładanowicz jest Pełnomocnikiem ministra rolnictwa ds. rozwoju współpracy z Ukrainą i Przewodniczącym Rady ds. Młodych Rolników przy Krajowej Radzie Izby Rolniczych.

¹² Grzegorz Brodziak jest dyrektorem zarządzającym w firmie Goodvalley Polska.

¹³ Dr Mirosław Drygas jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

raportu, zgodnie z którymi w różnych scenariuszach wprowadzenie EZŁ oznacza dla rolników wzrost kosztów produkcji i spadek dochodów (według szacunków spadek dochodów rolników wyniesie co najmniej 11%), zwłaszcza dla osób prowadzących relatywnie słabsze ekonomicznie gospodarstwa (Polityka Insight 2022). Według przedstawiciela Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu wymogi środowiskowo-klimatyczne wynikające z EZŁ, czyli np. większa dbałość o glebę czy zrównoważone praktyki rolne, realizować można dzięki zastosowaniu nowych, cyfrowych technologii, co oznacza zaangażowanie odpowiedniego kapitału finansowego i ludzkiego. W przypadku Polski takie cechy – według Poczty – mają duże gospodarstwa rodzinne i przedsiębiorstwa rolne. W odpowiedzi na podniesione argumenty Plewa wyraził zdziwienie, że kolejna wersja polskiego planu strategicznego w swej treści jest mało ambitna (nie zapewnia ona m.in. odpowiedniego zaadresowania wsparcia, miejscami tworzy niespójności z polityką unijną, przewiduje małe środki na odnawialne źródła energii [OZE] i dobrostan zwierząt, w niewielkim stopniu odnosi się do założeń EZŁ i zakłada nieefektywne instrumenty z perspektywy realizacji założonych celów). Przedstawiciel Team Europe wskazał jednocześnie, że dyskusja wokół tej strategii, szczególnie w naszym kraju, obfitowała w negatywne nastawienie i wprowadzające w błąd argumenty, stąd widoczna jest niechęć wobec EZŁ. Gdyby wspomniana strategia została wdrożona, to bieżące wyzwania związane z energią, wyżywieniem, klimatem byłyby – jak podkreślił Plewa – znacznie mniejsze. Konsensus wokół jego zahamowania i pozostanie przy *status quo* nie jest dobrą drogą dla polskich rolników. Przedstawiciel Rady Młodych Rolników zauważył, że największą barierą jest brak zrozumienia wśród rolników unijnych rozwiązań wynikających z EZŁ, czego przyczyną jest nieposiadanie odpowiedniej wiedzy. Ze wspomnianą tezą zgodził się przedstawiciel firmy Goodvalley, wskazując równocześnie, że przykład firmy, którą reprezentuje, potwierdza możliwość realizacji ambitnych celów środowiskowo-klimatycznych i prowadzenia opłacalnej działalności rolniczej.

W części dyskusyjnej z zaproszonymi gośćmi Halamska zwróciła uwagę na potrzebę widzenia wyzwań i problemów rolnictwa w szerszym układzie wynikającym z nowego modelu energetycznego i nowych wzorców konsumpcji. Z kolei Ruta Śpiewak¹⁴ zauważyła konieczność zwiększenia udziału kobiet w debatach nad rolnictwem i WPR oraz bardziej progresywnego i kompleksowego podejścia do kwestii rolnictwa w powiązaniu z problemem suszy, klimatu czy marnotrawstwa żywności. W dalszej części Grzegorz Gorzelak¹⁵ podkreślił rolę innowacji i systemu wiedzy w reagowaniu kompleksu rolno-spożywczego na różnego rodzaju szoki.

¹⁴ Dr Ruta Śpiewak jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

¹⁵ Prof. dr hab. Grzegorz Gorzelak jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, do września 2022 r. pracował w Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG) Uniwersytetu Warszawskiego.

Wątek nowych rozwiązań w rolnictwie i znaczenia kwestii struktur organizacyjnych w jego rozwoju podjęto w drugiej części trzeciej debaty. Dyskutancki zastanawiali się bowiem nad gotowością różnych podmiotów publicznych i przyszłych beneficjentów do realizowania EZŁ i planu strategicznego. Zgodzono się, że krajowy system wiedzy i innowacyjności w sektorze oraz instytucje odpowiedzialne za realizację polityki rolnej nie są odpowiednio przygotowane zarówno do bieżących celów, jak i wyzwań przyszłości, takich jak bezpieczeństwo żywnościowe czy silna konkurencja na rynkach. Jak zauważono, w krajowym Systemie Wiedzy i Innowacyjności Rolniczej (Agricultural Knowledge and Innovation System – AKIS) nie ma wystarczającej współpracy i zaangażowania odpowiednio różnorodnej grupy podmiotów na rzecz rolników. Z tego powodu – zdaniem uczestników debaty – zmianie takiego stanu rzeczy powinien towarzyszyć zwiększony dopływ wiedzy i rozwiązań cyfrowych do sektora oraz wzrost inwestycji w naukę, innowacje i doradztwo rolnicze, zwłaszcza doradztwo technologiczne, aby, jak zauważył to Plewa, „Europa nam nie uciekła”.

Z innowacjami wiąże się obecnie duże nadzieje w łagodzeniu negatywnych skutków zmian klimatycznych. W obliczu degradacji środowiska przyrodniczego, wyczerpywania się zasobów paliw kopalnych, nasilania się negatywnych zjawisk pogodowych i dramatycznych prognoz związanych ze skutkami globalnego ocieplenia konieczne staje się coraz większe oparcie systemów energetycznych na „czystych” źródłach energii. Jednocześnie rosyjska agresja na Ukrainę dobitnie pokazała wagę bezpieczeństwa energetycznego i jego powiązania z bezpieczeństwem żywnościowym. W obu przypadkach w ich zapewnianiu ważną rolę odgrywają obszary wiejskie. Z tego powodu wspomnianym zagadnieniom poświęcono czwartą z serii debat zatytułowaną „Energia wsi. Transformacja czy rewolucja?”. W dyskusji przeprowadzonej 30 maja 2022 r. udział wzięli: Jerzy Buzek¹⁶, Piotr Gradziuk¹⁷, Grzegorz Wiśniewski¹⁸ i Ewa Sufin-Jacquemart¹⁹. Dyskusję poprowadził Edwin Bendyk²⁰. W ramach debaty omawiane były następujące kwestie:

- w jaki sposób na rozwój obszarów wiejskich i jakość życia ich mieszkańców wpłynie transformacja energetyczna?
- czy transformacja ta jest szansą, czy zagrożeniem?

¹⁶ Prof. dr hab. Jerzy Buzek jest posłem do Parlamentu Europejskiego, przewodniczącym Europejskiego Forum Energii w ramach Parlamentu Europejskiego i przewodniczącym Rady Programowej Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej.

¹⁷ Dr hab. Piotr Gradziuk, prof. IRWiR PAN, jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

¹⁸ Grzegorz Wiśniewski jest prezesem Zarządu EC BREC Instytutu Energetyki Odnawialnej.

¹⁹ Dr Ewa Sufin-Jacquemart jest prezeską Zarządu Fundacji Strefa Zieleni.

²⁰ Edwin Bendyk jest prezesem Zarządu Fundacji im. Stefana Batorego oraz redaktorem działu naukowego tygodnika „Polityka”.

- w jakim modelu technologicznym, organizacyjnym i społecznym powinna być ona realizowana?
- czy cele transformacji w Polsce można powiązać z celami polityki klimatyczno-energetycznej UE?

Według uczestników panelu pomimo znacznych predyspozycji obszarów wiejskich do wytwarzania energii i możliwego wkładu w zapewnienie krajowego i lokalnego bezpieczeństwa energetycznego aktualnie widoczny jest absolutny brak symetrii pomiędzy funkcjami rolnictwa i obszarów wiejskich a funkcjonowaniem sektora energetycznego. W ciągu ostatnich lat w Polsce nie realizowano w sposób aktywny i konsekwentny strategii unijnych w kwestii rozwoju energetyki, w tym energetyki odnawialnej. Nie położono również odpowiedniego nacisku na szybką transformację, a skupiono się na gromadzeniu oszczędności, aby dopiero później wprowadzać zmiany. Tę opinię ilustruje wypowiedź Wiśniewskiego, który stwierdził, iż: „chcieliśmy żyć z renty zacofania, ale teraz renty nie ma, a zacofanie jest”. W wyniku takiego podejścia polska gospodarka aktualnie jest bardziej narażona na wpływ fluktuacji cenowych oraz na niestabilność podaży energii i surowców energetycznych. Według przywołanych w trakcie debaty danych już kilka lat temu w UE udział energii w kosztach produkcji rolnej osiągał przeciętnie niespełna 5–6%, a w Polsce wynosił on 12%. Aktualnie sytuacja w tym zakresie jest jeszcze bardziej niekorzystna, a dodatkowo istnieje ryzyko deficytu podaży energii i dalszego wzrostu jej ceny rynkowej.

Jednym z kluczowych wniosków płynących z czwartej debaty może być stwierdzenie, że aktualna sytuacja w zakresie bezpieczeństwa energetycznego kraju wymaga podjęcia aktywnych działań. Niezbędne jest przemyślenie polityki energetycznej Polski. Zdaniem zaproszonych panelistów potrzebne jest wykorzystanie silnych stron obszarów wiejskich, czyli potencjału lokalnego, rozproszonej i zdecentralizowanej produkcji energii oraz zapewnienie samowystarczalności energetycznej gospodarstw domowych, podmiotów gospodarczych i całych miejscowości. Jednocześnie pożądane jest wprowadzanie rozwiązań instytucjonalnych wspierających taki rozwój. W szczególności należałoby skrócić okresy rozpatrywania wniosków o inwestycje bazujące na biogazie, biomasie oraz na energii ze słońca i wiatru, jak również ulepszyć wsparcie kredytowe podobnych instalacji. W dyskusji wspomniano także o konieczności oszczędzania i optymalizacji wykorzystywania zasobów energetycznych oraz budowania wiedzy i nawyków społeczeństwa w odniesieniu do odpowiedzialnego korzystania z energii.

Trzeba jednak pamiętać, że bezpieczeństwo składa się z dostępności triady czynników: wody, energii i żywności. Dostarczanie wszystkich tych elementów w zakresie niezbędnym dla rozwoju społeczeństwa, zarówno europejskiego, jak i globalnego, jest aktualnie zagrożone. Dlatego też najważniejszą konkluzją, jaką

można podsumować czwartą debatę, jest stwierdzenie, że mimo potrzeby wprowadzenia krótkoterminowych rozwiązań dla stabilizacji podaży energii i konieczności szybkiego reagowania na zmiany na rynku energii (w tym w ramach opracowanego planu REPowerEU²¹), ukierunkowanie UE na osiągnięcie celów EZŁ pozostaje niezmiennym priorytetem (Komisja Europejska 2022). Dodatkowo rola obszarów wiejskich, a ściślej mieszkańców tych terenów, jest kluczowa w zapewnieniu wszystkich wspomnianych elementów triady bezpieczeństwa, a jednocześnie występuje potrzeba wsparcia ich działań w tym zakresie. Pomoc dla ludności wiejskiej powinna być ukierunkowana zwłaszcza na tworzenie warunków ułatwiających wdrażanie innowacji, zaczynając od zasad instytucjonalnych i upowszechnienia wiedzy, a kończąc na odpowiednim i transparentnym wsparciu finansowym. Aktualność prośrodowiskowych i proklimatycznych działań i transformacji pozostaje nadzwyczajnie ważna, a coraz bardziej pozytywne oddziaływanie ludzkości na środowisko i klimat staje się priorytetem. Obecna sytuacja daje sposobność do szybkiej, skutecznej i korzystnej dla wszystkich rewolucyjnej transformacji w energetyce. Jednakże taka zmiana zależy od jakości wdrażanych rozwiązań i gotowości społeczeństwa do aktywnego uczestnictwa w tym procesie.

Ostatnia debata na pięćdziesięciolecie IRWiR PAN, zorganizowana 6 czerwca 2022 r., miała tytuł: „Polska wieś 2044. Wizja rozwoju”. Gośćmi Instytutu byli: Justyna Duriasz-Bułhak²², Witold Orłowski²³, Henryk Runowski²⁴ oraz Barbara Wieliczko²⁵. Debatę poprowadziła Monika Stanny²⁶. Przyjęty czterdziestoletni horyzont czasowy dla dyskusji wyznaczyło wstąpienie Polski do UE w 2004 r. Obecnie znajdujemy się w połowie tego okresu, co pozwala wykorzystać zarówno wiedzę, jak i wyobraźnię do analizy tego, co jest i co będzie, oraz wyrażania opinii na temat tego, jak być powinno. I taka też była myśl przewodnia tej debaty.

²¹ Plan REPowerEU polega na budowie nowej infrastruktury i systemu energetycznego w celu szybkiego zmniejszenia zależności od rosyjskich paliw kopalnych i przyspieszenia transformacji ekologicznej, przy jednoczesnym zwiększeniu odporności państw członkowskich UE. Obejmuje on zarówno środki krótkoterminowe (np. wspólne zakupy gazu czy zwiększenie produkcji biometanu), jak i długoterminowe (m.in. tworzenie krajowych planów REPowerEU i przyspieszenie dekarbonizacji gospodarki) dotyczące poszukiwania nowych źródeł dostaw energii (dywersyfikacja), oszczędności w zużyciu energii oraz przyspieszenia wytwarzania i wykorzystywania czystej energii (Komisja Europejska 2022).

²² Justyna Duriasz-Bułhak jest członkiem Zarządu Fundacji Wspomagania Wsi.

²³ Prof. dr hab. Witold Orłowski jest pracownikiem naukowym Akademii Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie i głównym doradcą ekonomicznym w PwC (PricewaterhouseCoopers).

²⁴ Prof. dr hab. Henryk Runowski jest pracownikiem naukowym i kierownikiem Katedry Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego.

²⁵ Dr hab. Barbara Wieliczko, prof. IRWiR PAN, jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

²⁶ Dr hab. Monika Stanny, prof. IRWiR PAN, jest pracownikiem naukowym i dyrektorem Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

Dyskusja rozpoczęła się od pytania, dokąd polska wieś zmierzała tuż po wejściu do UE, a gdzie znajduje się blisko 20 lat później? Punktem odniesienia była opublikowana w 2005 r. książka pod redakcją Wilkina *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, w której znalazły się wypowiedzi m.in. Orłowskiego i Runowskiego (Wilkin [red.] 2005). Jak wynika z dyskusji, w 2005 r. kluczowe znaczenie dla rozwoju wsi i rolnictwa miały trzy czynniki:

- zmiany demograficzne, a zwłaszcza starzenie się społeczeństwa;
- spadek znaczenia rolnictwa w gospodarce;
- polityka rolna.

W największym stopniu potwierdziły się prognozy zmian demograficznych, natomiast te dotyczące spadku znaczenia rolnictwa oraz roli polityki rolnej okazały się trafne, niemniej jednak zachodzą wolniej niż zakładano. Według panelistów w zarysowanej wizji nie sprawdziły się przeważnie przewidywania szczegółowe, zakładające wzrost lub spadek danej zmiennej społeczno-gospodarczej. Tym, czego zabrakło w wizjach z 2005 r., a co dzisiaj ma duże znaczenie, są m.in. konflikty społeczne na wsi, role kobiet wiejskich czy zmiany klimatyczne. Następnie uwaga dyskutantów skupiona została na wizji pożądanego stanu rozwoju wsi. Kilka miesięcy temu w Komisji Europejskiej wypracowana została „Długoterminowa wizja obszarów wiejskich do 2040 r.”, a w pracach nad nią uczestniczyła Wieliczko. Wizja ta opiera się na dążeniu do osiągnięcia czterech celów, a mianowicie: 1) silniejszych obszarów wiejskich; 2) połączonych transportowo i cyfrowo; 3) prosperujących; 4) odpornych na zmiany społeczno-gospodarcze (Komisja Europejska 2021).

Według rozmówców aktualnie dochodzi do przemodelowania postrzegania rolnictwa jako drugorzędnej funkcji obszarów wiejskich na funkcję o znaczeniu strategicznym w skali globalnej, nawet mimo tego, że sektor ten tworzy bardzo małą część PKB. Nie oznacza to, iż bez względu na wszystko należy zatrzymać ludzi w rolnictwie, a wręcz przeciwnie – należy wspierać modernizację tego segmentu gospodarki w celu zwiększania jego produktywności, przy jednoczesnym rozwoju pozarolniczego rynku pracy. Ważną niewiadomą dla kształtowania się procesu przeobrażeń strukturalnych na wsi jest wpływ wojny w Ukrainie na polską i światową gospodarkę.

Zgodnie z opiniami panelistów na obszarach wiejskich w dalszym ciągu będzie następowała polaryzacja rozwoju, której efektem jest podział przestrzeni kraju na prężnie rozwijające się obszary napływu ludności oraz obszary wyludniające się, gdzie procesy zanikania usług i życia społecznego będą się pogłębiać. Dużą nadzieję stanowią jednak technologie cyfrowe. Społeczności wiejskie staną się *smart*, tzn. z wyobrażeniem i z pomysłem na rozwój swojej okolicy. Istotną rolę odgrywać będzie kultura popularna, która coraz bardziej unifikuje wzorce zachowania ludności. W tym kontekście warto przytoczyć wypowiedź Runowskiego, który

zauważył, iż „możliwości przemian są tak szalone, że naprawdę trudno uruchomić wyobraźnię i powiedzieć, jak będzie za 20 lat”. Jak zaznaczył Orłowski: „rzadko kiedy wizje się sprawdzają, co wcale nie oznacza, że nie należy ich tworzyć”. W idealnym modelu wizja odzwierciedla aspiracje mieszkańców wsparte specjalistyczną wiedzą i doświadczeniem ekspertów. Już samo tworzenie wizji ma wartość dodaną, bo służy budowaniu wspólnoty i tworzeniu platformy porozumienia różnego rodzaju interesariuszy.

W trakcie sesji pytań i komentarzy wybrzmiało spostrzeżenie, że szczególną uwagę należy poświęcać nowym trendom, których oddziaływanie i kierunek nie są jeszcze do końca znane – ostatecznie mogą one zostać zduszone, ale mogą też rozwinąć się w dominujący w przyszłości proces rozwojowy. Ponadto padły argumenty za potrzebą gruntownej, rewolucyjnej zmiany wspomagającej polityki lokalne poprzez oddzielenie rozwoju obszarów wiejskich od rozwoju rolnictwa. Na koniec warto przytoczyć słowa Duriasz-Bułhak metaforycznie obrazujące niespodziewaną dynamikę i kierunek zmian życia codziennego na obszarach wiejskich w ciągu ostatnich dziesięcioleci: „Pewna pięćdziesięcioletnia kobieta kilka lat temu w swoim wspomnieniu napisała, że za jej życia wieś zamieniła wełniane chusty na polary. Powstaje więc pytanie, na co zamieni wieś polary przez następne lata?”

„Pięć debat na 50-lecie IRWiR PAN”²⁷ z pewnością zwróciło uwagę na wiele problemów i wyzwań związanych z rozwojem społeczno-gospodarczym kraju, obszarów wiejskich i rolnictwa, docierając nie tylko do naukowców, lecz także do przedstawicieli różnych grup i środowisk – polityków, samorządowców, dziennikarzy, mieszkańców obszarów wiejskich i osób zainteresowanych szeroko rozumianą tematyką wiejską. Uwidoczniły one także znaczenie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w perspektywie krajowej i regionalnej oraz pokazały mnogość uwarunkowań wpływających na ten proces. Jednocześnie wnioski, jakie sformułowano w wyniku odbytych dyskusji, stanowią niewątpliwie cenne rekomendacje dla wielu podmiotów kształtujących przyszłość obszarów wiejskich i rolnictwa w Polsce. Tym samym spotkania te doskonale wpisały się w realizację misji i wizji IRWiR PAN jako ośrodka naukowego o uznanej pozycji, prowadzącego zaawansowane oraz interdyscyplinarne badania nad przemianami obszarów wiejskich, a równocześnie jako instytucji eksperckiej inicjującej dialog na temat ważnych powszechnie zagadnień w poczuciu społecznej odpowiedzialności.

²⁷ Wszystkie debaty można także obejrzeć na stronie: www.irwirpan.waw.pl/809/jubileusz-50-lecia/piec-debat-na-50-lecie-irwir-pan (dostęp: 26.09.2022) lub na platformie YouTube, wpisując nazwę: „Pięć debat na 50-lecie IRWIR PAN”.

Bibliografia

- Bukraba-Rylska I. (2014). Polska wieś w UE: esej o (brakującej) „Wielkiej Narracji”. *Wię i Rolnictwo*, 2 (163), 65–81.
- Churski P. (2014). Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 25, 13–27. DOI:10.14746/rrpr.2014.25.02.
- Csaky Z. (2021). *Nations in Transit 2021. The Antidemocratic Turn*. Washington: Freedom House. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf (dostęp: 30.05.2022).
- Gorzela G. (2009). Fakty i mity rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2 (36), 5–27.
- Kaleta A. (2013). Obszary badawcze polskiej socjologii wsi okresu przejścia systemowego (lata 1989–2013). *Rocznik Historii Socjologii*, 3, 127–154.
- Kata R. (2020). Zadłużenie rolników w Polsce w aspekcie przemian strukturalnych i koniunktury w rolnictwie. *Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 23 (72), 33–44. DOI:10.22630/PEFIM.2020.23.72.3.
- Komisja Europejska (2022). RePowerEU: przystępna cenowo, bezpieczna i zrównoważona energia dla Europy. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_pl#dziaania-w-ramach-planu-repowereu (dostęp: 5.09.2022).
- Komisja Europejska (2021). A long-term vision for the EU’s rural areas. Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0345> (dostęp: 31.08.2022).
- Polityka Insight (2022). *Wpływ Europejskiego Zielonego Ładu na polskie rolnictwo*. Warszawa: Polityka Insight Research. <https://www.politykainsight.pl/bibliotekaraportow/2151464,wpływ-europejskiego-zielonego-ładu-na-polskie-rolnictwo.read> (dostęp: 6.09.2022).
- Snyder T. (2017). *O tyranii. Dwadzieścia lekcji z dwudziestego wieku*. Kraków: Znak Horyzont.
- Stanny M. (2013). *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Śpiewak P. (2000). *Spór o Polskę 1989–1999. Wybór tekstów prasowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wasilewski J. (2002). Przewidywane zachowania wyborcze w referendum akcesyjnym i ich nieoczywiste determinanty. *Studia Socjologiczne*, 3 (166), 35–66.
- Wilkin J. (red.) (2005). *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*. Warszawa: Fundusz Współpracy.
- Wiślicz T. (2019). Nowe tendencje w historiografii polskiej po 1989 roku. Raport diagnostyczny. XX Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Lublin 2019. https://www.academia.edu/40075153/Nowe_tendencje_w_historiografii_polskiej_po_1989_roku_Raport_diagnostyczny?bulkDownload=thisPaper-topRelated-sameAuthor-citingThis-citedByThis-secondOrderCitations&from=cover_page (dostęp: 27.01.2021).